

граматычныя класы слоў – лексіка-граматычныя класы слоў – марфалагічныя члены сказа – парадыгматычныя класы слоў – фармальныя класы слоў.

Адным словам, працэсы ўдасканалвання і ўпарадкавання тэрміналогіі не завершаны, што сведчыць пра развіццё навукі і пошук новых сувязей паміж паняццямі, пра бясконцасць навуковага пазнання, а таксама хоць і ўмоўнае, але існаванне мяжы паміж сукупнасцю тэрмінаў і іх сістэмай. І вось такую сукупнасць тэрмінаў, якая знаходзіцца ў пастаянным руху, уласціваасці якой бесперапынна змяняюцца ў адпаведнасці з бесперапыннымі зменамі ў выніку пазнання рэчаіснасці і самаразвіцця, можна было б назваць *канцінуумам* (лац. *continuum* – непераваранае, суцэльнае).

Літаратура

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М., 1966.
2. Головин Б.Н., Кобрин Р.Ю. Лингвистические основы учения о терминах. – М., 1987.
3. Карпов В.А. Язык как система. – Мінск, 1992.
4. Лотте Д.С. Основы построения научно-технической терминологии: Вопросы теории и методики. – М., 1961.
5. Словарь иностранных слов / Отв. редакторы В.В.Бурцева, Н.М.Семёнова. – М., 2004.
6. Стеблин-Каменский М.И. Спорное в языкознании. – Ленинград, 1974.
7. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы / Пад рэд. М.Р.Судніка, М.Н.Крыўко. Мінск., 1996.

Дз.В.Дзятко (Беларусь, Беларускае дзяржаўнае педагогічнае ўніверсітэт імя Максіма Танка)

ДА ПРАБЛЕМЫ КАМПАЗІЦЫ Ў БЕЛАРУСКАЙ МАТЭМАТЫЧНАЙ ТЭРМІНАЛОГІІ

Спосаб кампазіцыі заключаецца ў аб'яднанні паводле існуючых мадэлей у адну моўную адзінку дзвюх самастойных лексем з мэтай намінацыі аднаго складанага паняцця [3, с. 7–8] і абумоўлены тэндэнцыяй да семантычнай кандэнсацыі ў тэрміналогіі. Паводле структурна-семантычнай арганізацыі кампазіты выразна супрацьпастаўлены простым дэрыватам [5, с. 195].

Кампазіцыя ў беларускай матэматычнай тэрміналогіі прадстаўлена двума асноўнымі **падтыпамі** – уласна складаннем і складанасуфіксальным. Заўважым, што да кампазіт мэтазгодна адносіць толькі сінхронічна вытворныя лексемы, насуперак памылковаму меркаванню [гл. 2], згодна з якім кампазітамі лічацца і двухкаранёвыя тэрміны тыпу *намаграма*, *галаморфнасць* і інш., утвораныя з дапамогай уласналексічнага спосабу або афіксацыі.

Пры **чыстым складанні** (г.зн. без удзелу суфіксацыі) адбываецца аб'яднанне дзвюх лексем у адну, пры гэтым апорны кампанент (у постпазіцыі) роўны цэламу слову, а другасны з'яўляецца чыстай асновай, якая далучаецца да базавага кампанента з дапамогай інтэрфікса (у тым ліку і нулявога). Матэрыяльна выражаны інтэрфікс *-а-*, як правіла, супадае з флексіяй фемінатываў. У сферы намінацыі матэматычных паняццяў распаўсюджаны ўласнамоўныя і гібрыдныя тэрміны-кампазіты (45 адзінак, або 34,6% ад агульнай колькасці кампазіт). Складаныя найменні **ўласнамоўнага ўтварэння** (24 найменні) з'яўляюцца спалучэннем спрадвечнабеларускіх лексем, тэрміны **гібрыднага ўтварэння** (21 адзінка) – гэта аб'яднанні кампанентаў грэка-лацінскага паходжання (у прэпазіцыі) са спрадвечнабеларускімі лексэмамі (у постпазіцыі).

У беларускай матэматычнай тэрміналогіі з дапамогай кампазіцыі ўтвараюцца тэрміны-субстантывы і тэрміны-ад'ектывы з **ўласнамоўнымі кампанентамі**. **Кампазіты-назоўнікі** ўласнамоўнага ўтварэння з'яўляюцца спалучэннямі спрадвечнабеларускіх субстантываў усіх родаў і характарызуюцца спалучальнымі адносінамі паміж кампанентамі. Яны ўзнікаюць з дапамогай складання на аснове безінтэрфіксавага аб'яднання дзвюх граматычна аформленых лексем без істотных змен у іх структуры: *вызначнік-здабытак*, *крыніца-выява*, *паўгрупа-размеркаванне*, *прастора-здабытак*, *прастора-час*, *сядло-вузел* і інш. Спалучаныя лексемы могуць паказваць на суадноснасць, падабенства або, наадварот, на проціпастаўленасць выражаных імі паняццяў [1, с. 192]. **Кампазіты-прыметнікі** ўласнамоўнага ўтварэння

з'яўляюцца аб'яднаннямі спрадвечнабеларускіх ад'ектываў і характарызуюцца спалучальнымі адносінамі асноў, г.зн. абазначаюць спецыяльную прыкмету, якая з'яўляецца сумай прыкмет, названых утваральнымі асновамі: *двайкова-дзесятковы*, *дробава-лінейны*, *кавалкава-сталы*, *кускова-гладкі*, *кускова-непарыўны* і інш.

Гібрыдныя кампазіты-субстантывы – сведчанне лексіка-семантычнай і дэрывацыйнай засвоенасці інтэрнацыяналізмаў. Па нашых назіраннях, у тэрмінасістэме матэматыкі яны характарызуюцца падпарадкавальнымі адносінамі паміж кампанентамі, паколькі запазычаныя лексемы ў спалучэнні са спрадвечнабеларускімі пачынаюць выконваць дыферэнцыйна-ўдакладняльную функцыю: *бэта-размеркаванне* < гр. *beta* 'назва другой літары грэчаскага алфавіта' + *размеркаванне*; *кангруэнц-разнастайнасць* < лац. *congruens* 'згодны, адпаведны' + *разнастайнасць*; *нуль-дачынненне* < лац. *nullus* 'ніякі' + *дачынненне*; *сінус-пераўтварэнне* < лац. *sinus* 'выгін, крывізна' + *пераўтварэнне*; *фактар-мноства* < лац. *factor* 'які робіць, стварае што-н.' + *мноства*; *фактар-прастора* < лац. *factor* 'які робіць, стварае што-н.' + *прастора* і інш.

Выключэннямі з'яўляюцца кампазіты *вектар-радок* < лац. *vector* 'які нясе' + *радок* і *вектар-слупок* < лац. *vector* 'які нясе' + *слупок*, у якіх спрадвечнабеларускія кампаненты ўдакладняюць, дыферэнцуюць значэнне інтэрнацыянальных кампанентаў. Так, тэрмін *вектар-радок* у матэматычнай тэрміналогіі абазначае матрыцу выгляду [a₁₁, a₁₂, ..., a_{1n}], а тэрмін *вектар-слупок* – матрыцу выгляду

$$\begin{pmatrix} a_{1j} \\ a_{2j} \\ \dots \\ a_{nj} \end{pmatrix}$$

У **кампазітах-прыметніках** назіраюцца падпарадкавальныя адносіны паміж асновамі, г.зн. кампанентамі, якія знаходзяцца ў прэпазіцыі, удакладняюць або дыферэнцуюць значэнне апорнага кампанента, у якасці якога можа выступаць: а) уласнамоўная лексема: *кампліксна-спалучаны*, *варыяцыйна-роўніцавы*, *варыяцыйна-сеткавы* і інш.; б) тэрмін, утвораны паводле законаў нацыянальнай мовы (з дапамогай афіксацыі) на аснове інтэрнацыянальнай лексемы: *кавалкава-дыферэнцавальны*, *дробава-рацыянальны*, *кавалкава-галаморфны*, *клеткава-дыяганальны*, *кускова-аналітычны* і інш. Адзінкавыя дыстантныя тэрміны-прыметнікі ўзніклі з дапамогай складання тэрмінаў-ад'ектываў, утвораных паводле законаў нацыянальнай мовы на аснове запазычаных лексем, і характарызуюцца спалучальнымі адносінамі паміж кампанентамі: *інтэгра-дыферэнцыяльны*, *канформна-геадэзічны*, *канформна-інварыянтны*.

Складана-суфіксальны падтып кампазіцыі (85 слоў, або 65,4%) заключаецца ва ўтварэнні новага слова з існуючых асноў з дапамогай інтэрфікса і суфіксацыі (у т.л. і нулявой). Такім чынам, структурна тэрміны-кампазіты гэтага падтыпу складаюцца з каранёвых марфем і т.зв. фармантаў складання, да якіх адносяцца: а) інтэрфікс; б) афіксальны корпус; в) флексійны парадыгмат [6, с. 272]. У тэрмінах-кампазітах выкарыстоўваюцца наступныя інтэрфіксы:

- інтэрфікс *-а-*: *адн-а-месц-ав-(ы)*, *адн-а-боч-н-(ы)* і інш.;
- інтэрфікс *-і-*: *васьм-і-раз-ов-(ы)*, *васьм-і-кут-н-(ы)* і інш.;
- інтэрфікс *-ох-*: *тр-ох-склад-ø-(ø)*, *чатыр-ох-склад-ø-(ø)* і інш.;
- інтэрфікс *-ы-*: *тр-ы-склад-ø-(ø)*;
- інтэрфікс *-у-* (*-ух-*, *-юх-*): *дв-у-знач-н-(ы)*, *дв-ух-гран-ев-(ы)* і інш.

На думку М.Сцяпанавай, у падобных выпадках «“першаснай асновай” варта ўмоўна лічыць не аснову слова, а цэлае словазлучэнне» [4, с. 116]. У сферы намінацыі беларускай матэматычнай тэрміналогіі кампазіты складана-суфіксальнага падтыпу з'яўляюцца субстантывамі або ад'ектывамі і ўтвараюцца ў выніку спалучэння назоўнікаў з назоўнікамі, дзеясловамі, прыметнікамі, лічэбнікамі і прыслоўямі, дзеясловаў з назоўнікамі, лічэбнікамі і прыслоўямі паводле 18 дэрывацыйных мадэлей (гл. табл.).

**Складана-суфіксальнае ўтварэнне тэрмінаў-кампазітаў
у беларускай матэматычнай тэрміналогіі**

Базы	Фармант	Тэрмінаадзінка	Колькасць
Sub+Sub	-ав-	<i>канц-а-ліст-ав-(ы), канц-а-розніц-ав-(ы);</i>	2
	-ø-	<i>кант-а-слуп-ø-(ø);</i>	1
Sub+Verb	-н-	<i>знак-а-змен-н-(ы), кут-а-мер-н-(ы);</i>	2
	-льн-	<i>знак-а-чаргава-льн-(ы);</i>	1
	-ø-	<i>від-а-рыс-ø-(ø), круг-а-выраз-ø-(ø);</i>	3
Adj+Sub	-ав- (-ов-)	<i>дадатн-а-знак-ав-(ы), зменн-а-знак-ав-(ы), каротк-а-хвал-ев-(ы), лев-а-бак-ов-(ы);</i>	4
	-н-	<i>вастр-а-кут-н-(ы), востр-а-вуголь-н-(ы), высок-а-частот-н-(ы), крыв-а-ліней-н-(ы), прост-а-кут-н-(ы);</i>	7
Num+Sub	-ав- (-ов-, -ев-)	<i>адн-а-клетк-ав-(ы), дв-ух-бак-ов-(ы), дв-ух-поласц-ев-(ы), дв-ух-пункт-ав-(ы) і інш.;</i>	18
	-н-	<i>адн-а-знач-н-(ы), восьм-і-гран-н-(ы), дв-ух-боч-н-(ы), дв-ух-склад-н-(ы);</i>	12
	-енн-	<i>адн-а-йм-енн-(ы);</i>	1
	-ø-	<i>дв-ух-склад-ø-(ø); тр-ох-склад-ø-(ø), тр-ы-склад-ø-(ø), чатыр-ох-склад-ø-(ø);</i>	4
Num+Verb	-н-	<i>адн-а-звяз-н-(ы), дв-ух-звяз-н-(ы);</i>	2
Verb+Sub	-ав-	<i>зменн-а-знак-ав-(ы);</i>	1
Adv+Sub	-ав- (-ов-, -ев-)	<i>мног-а-бак-ов-(ы), мног-а-вярышын-ев-(ы), мног-а-кампанент-ав-(ы), мног-а-мясц-ов-(ы);</i>	10
	-н-	<i>мног-а-боч-н-(ы), мног-а-варыянт-н-(ы), мног-а-ліней-н-(ы), мног-а-мер-н-(ы);</i>	12
	-ø-	<i>бясконц-а-ліст-ø-(ы); мнага-склад-ø-(ø);</i>	2
Adv+Verb	-н-	<i>роўн-а-леж-н-(ы);</i>	1
	-ø-	<i>мног-а-краць-ø-(ø)</i>	1
Усяго			85

Такім чынам, з дапамогай кампазіцыі ў беларускай матэматычнай тэрміналогіі ўтварылася 130 спецыяльных найменняў (5,7% ад агульнай колькасці тэрмінаў марфалагічнай дэрывацыі). Найбольшае пашырэнне атрымалі намінацыі складана-суфіксальнага падтыпу, твораныя ад спалучэння асноў нумэратываў або адвербатываў (у прэпазіцыі) і субстантываў (у астпазіцыі) з далучэннем фармантаў *-ав- (-ов-, -ев-)* або *-н-*.

Літаратура

1. Булахов М.Г. Очерк истории русской лингвистической терминологии // Булахов М.Г. Опыт исторического словаря русской лингвистической терминологии: В 5 т. Т. 5: Ша – Ять. Дополнения. Очерк истории русской лингвистической терминологии. Алфавитный указатель терминов. Дополнительный список использованной литературы. – Минск: БГПУ, 2005. – С. 18–200.

2. Дзятко Дз.В. Кампазіцыя ў матэматычнай тэрміналогіі // Культура рэчы в умовах ілінгвізма: становішча, перспектывы, інавацыйныя тэхналогіі: Матер. міжнарод. науч. коіф., Мінск, 25–26 февр. 2004 г. – Мінск: БГПУ, 2004. – С. 51–53.

3. Кочеткова Т.И. Словообразование как средство номинации и предикации в современном русском языке: Автореф. дис. ... докт. филолог. наук: 10.02.01 / Моск. гос. областной ун-т. – М., 2005. – 41 с.

4. Степанова М.Д. Методы синхронного анализа лексики (на материале современного немецкого языка). – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 208 с.

5. Nagorko A. Zarys gramatyki polskiej. – Warszawa: Wyd-wo Naukowe PWN, 2002. – 317 b.

6. Strutyński J. Gramatyka polska: Wprowadzenie. Fonetyka. Fonologia. Morfologia. Składnia. – Krakow: Wyd-wo Tomasz Strutyński. – 363 b.

Л.Я.Кавалёва (Беларусь, Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы)

УПЛЫЎ АНГЛІЦЫЗМАЎ НА РАЗВІЦЦЁ СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ СПАРТЫЎНАЙ ТЭРМІНАЛОГІІ

З развіццём навукова-тэхнічнага прагрэсу, грамадскага і культурнага жыцця краіны пашыраецца і сфера выкарыстання запазычанага лексікі, якая пранікае ў мову-рэцыпіент з новымі прадметамі, рэаліямі і з'явамі.

Тэрмінаадзінкі-англіцызмы інтэнсіўна пранікаюць у тэхнічную, гуманітарную і прыродазнаўчую тэрміналогію. Гэта залежыць ад многіх прычын. С.Грынёў падзяляе іх на дзве вялікія катэгорыі: экстралінгвістычныя і ўнутрылінгвістычныя. Да экстралінгвістычных адносяцца: 1) культурны ўплыў аднаго народа на другі; 2) наяўнасць вусных і пісьмовых кантактаў; 3) павялічаная цікавасць да вывучэння пэўнай мовы; 4) аўтарытэтнасць мовы-крыніцы; 5) варункі моўнай культуры сацыяльных слаёў, якія прымаюць новыя словы. Да ўнутрылінгвістычных прычын належаць: 1) адсутнасць у мове-рэцыпіенце эквівалента для новага прадмета або паняцця; 2) выкарыстанне аднаго слова замест апісальнага зварота; 3) павялічэнне і захаванне камунікацыйнай дакладнасці лексічных адзінак шляхам узнікнення палісеміі і аманіміі; 4) адсутнасць у роднай мове магчымасці дэрывацыі ад уласнамоўных слоў, у той час калі ад запазычаных сінонімаў гэта магчыма; 5) набыванне родавага, агульнага тэрміна для вядомых вузкіх найменняў [1, с. 112].

Згаданыя прычыны характэрныя для розных галін тэрміналогіі, у тым ліку – і для спартыўнай.

У гэтым лексічна-семантычным разрадзе замацоўваецца самая вялікая колькасць тэрмінаў-англіцызмаў (≈145). Інтэнсіўнаму пранікненню спартыўных тэрмінаў у слоўнікавы склад беларускай мовы спрыяе, галоўным чынам, удзел беларускіх спартсменаў у розных спаборніцтвах, кантактаванні з замежнымі спартыўнымі клубамі, арганізацыямі, актыўнае развіццё сродкаў масавай інфармацыі і інтэрнацыянальная якасць гэтых слоў.

Семантыка англіцызмаў, што ўваходзяць у гэты разрад, дазваляе нам размяркоўваць тэрмінаадзінкі па некалькіх тэматычных групам. Досыць вялікую групу складаюць англійскія запазычанні, што абазначаюць назвы спартыўных гульняў, спаборніцтваў, спартыўных гонак (≈ 29 адзінак): *крос* (англ. *cross*), *крыкет* (англ. *cricket*), *пінг-понг* (англ. *ping-pong*), *пола* (англ. *polo*), *пушбол* (англ. *push-ball*), *ралі* (англ. *rally*), *рынк-хакей* (англ. *rink-hockey*), *гольф* (англ. *golf*), *картынг* (англ. *carting*), *керлінг* (англ. *curling*) і інш.

У наступную групу ўваходзяць англіцызмы – найменні асоб, якія маюць дачыненне да спорту. Да гэтай групы належаць агульнапрынятыя назвы асоб у спартыўнай тэрміналогіі (≈ 19 адзінак): *аўтсайдэр* (англ. *outsider*); *галкіпер* (англ. *goalkeeper*); *жакей* (англ. *jockey*); *інсайд* (англ. *inside*); *лайнсмен* (англ. *linesman*); *сервер* (англ. *server*); *спрынтэр* (англ. *sprinter*); *форвард* (англ. *forward*); *хаўбек* (англ. *half-back*) і інш.

У сучаснай беларускай спартыўнай тэрміналогіі замацаваўся шэраг англіцызмаў, што абазначаюць а) назвы водных відаў спорту, спосабаў плавання (7 адзінак): *трэджэн* (англ. *trudgen*); *кроль* (англ. *crawl*); *аверарм* (англ. *over-arm*); *батэрфляй* (англ. *butterfly*); *ватэрпола* (англ. *water-polo*); *віндсёрфінг* (англ. *windsurfing*); *сёрфінг* (англ. *surfing*); б) разнавіднасці бегу (2 лексемы.): *джогінг* (англ. *jog*); *стыль-чэз* (англ. *steeplechase*); в) розныя віды спартыўнай барацьбы (4 адзінкі): *бокс* (англ. *box*); *армрэстлінг* (англ. *armwrestling*); *кетч* (англ. *catch*); *кікбоксінг* (англ. *kick box*); г) назвы спартыўных трэніровак, фізічных практыкаванняў, што выкарыстоўваюцца ў розных відах спорту (4 адзінкі): *трэнінг* (англ. *training*); *спарынг* (англ. *sparring*); *стрэтчынг* (англ. *stretching*); *хулахуп* (англ. *hula-hoop*).